

Mioara DRAGOMIR

HRONOGRAF DEN ÎNCEPUTUL LUMII
(MS. 3517).
STUDIU LEXICOLOGIC

II

**Aplicarea conceptului
de bază psihologică / spirituală în lingvistică
și filologie. *Hronograful* este traducerea
lui Nicolae Milescu Spătarul**

Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului
TEOFAN
Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

Editura DOXOLOGIA
Iași, 2017

CAPITOLUL 1.

Metoda cercetării în identificarea autorului (traducătorului) unui text în perioada veche. Stabilirea metodei și a etapelor de lucru pe baza tradiției filologice românești și a cercetării proprii. Critica așa-zisei metode a „listei de cuvinte” și a dezacordului gramatical ca argument. Analiza lingvistică lexicală ca modalitate de a stabili trăsăturile spirituale ale autorului (traducătorului) unui text vechi. Aplicarea conceptului de *bază psihologică/ spirituală* din doctrina lingvistică A. Philippide – G. Ivănescu. Corelarea argumentelor de ordin filologic cu agumente de ordin lingvistic

I.1. Stabilirea paternității unui text este una din problemele filologice cele mai grele. De-a lungul timpului, în filologia românească au existat destul de puține încercări de a propune o metodă care să ducă la rezolvarea problemei, atât din cauza dificultății chestiunii în sine, cât și ca urmare a faptului că fiecare text al cărui autor nu este identificat pare să aibă propriul corolar de întrebări, ce revendică rezolvare.

În cazul *Hronografului*, traducerea originală fie s-a distrus în cine știe ce împrejurare, fie încă mai există și nu a fost găsită până astăzi. Datorită efortului depus de Iulian Ștefănescu¹, a putut fi stabilit prototipul a peste 50 de copii manuscrise care s-au păstrat și au fost răspândite în cele trei provincii românești, ms. 3517. Fiind prototipul, am crezut de cuviință să studiem acest manuscris, dar,

---

¹ Vezi demonstrația din *Opere istorice*, cap. *Cronografele românești: tipul Danovici*, Partea I, Biblioteca Revistei istorice române, București, 1942.

așa cum am precizat și în prima carte pe care am dedicat-o *Hronografului*², din ms. 3517 lipsesc exact paginile de la început, de unde am fi putut afla numele traducătorului, în cazul că acesta va fi fost însemnat. Totuși am putut prelua titlul textului dintr-o ediție în care a fost tipărită o copie foarte apropiată de prototip, ms. 86³, conservată în condiții mult mai bune.

2. Deci ne-am aflat în fața unei enigme totale, o problemă care își cerea rezolvarea, cu atât mai mult cu cât am conștientizat valoarea textului sub aspectul traducerii, al limbii și al informației pe care o conține. Cum am precizat deja – dar reluăm pe scurt rezultatele pentru cursivitatea demonstrației –, în filologia românească au fost câteva încercări de a rezolva problema identității traducătorului *Hronografului* și fiecare a dus la un alt rezultat.

1. Gabriel Ștrempel și Paul Cernovodeanu consideră – și aceasta s-a crezut de-a lungul timpului – că *Hronograful* a fost tradus în întregime de tretilogofătul Pătrașco Danovici, preluând datele din prefața ms. 86.

2. Iulian Ștefănescu consideră prima parte a ms. 3517 (f. 1 - f. 271^v) ca fiind un autograf și, preluând informația din copia fidelă, ms. 86, în care apare numele unui tretilogofăt, Pătrașco Danovici, afirmă că acesta este traducătorul primei părți.

3. N.A. Ursu consideră că *Hronograful* a fost tradus în întregime de mitropolitul Dosoftei.

4. Doru Mihăescu cântărește argumente care susțin paternitatea lui Dosoftei și argumente care susțin paternitatea lui Pătrașco Danovici, înclinând astfel: „Având în vedere ansamblul faptelor, considerăm mai importante, deocamdată, argumentele favorabile paternității mitropolitului”⁴.

---

² Vezi DRAGOMIR, HRON. FIL., pp. 13-15, în special nota 13.

³ Vezi *Cronograf tradus din grecește de Pătrașco Danovici*, ediția îngrijită de Gabriel Ștrempel, *Studiul introductiv* de Paul Cernovodeanu București, Editura Minerva, vol. I, 1998, vol. II, 1999.

⁴ Vezi D. Mihăescu, *Cronografele românești (cu privire specială asupra tipului Danovici)*, în „Memoriile secției de științe filologice, literatură și arte”, seria IV, tom II, 1979-1980, p. 165.

5. Doru Mihăescu emite o posibilitate pe care o formulează astfel: „Nu este exclus ca și Nicolae Spătarul (Milescu) să fi avut vreo legătură cu acest cronograf”⁵.

Noi ne-am aplecat asupra acestor ipoteze în cartea despre *Hronograf*⁶ și le-am analizat în amănunt pe parcursul unui întreg capitol, *Ms. 3517: copia-prototip sau parțial autograful traducerii? Date despre acest manuscris și critica opiniilor în legătură cu identitatea traducătorului* (pp. 42-119). Am arătat în ce măsură considerăm viabile argumentele pe care le-am acceptat și am argumentat printr-o documentație bogată, pentru fiecare aspect în parte, de ce am respins acele (non)argumente care nu pot fi credibile și nu pot constitui o rezolvare rezistentă în timp la o analiză critică obiectivă.

II.1. În demersul de stabilire a paternității traducerii *Istoriilor* lui Herodot, în ediția apărută în 1984, Liviu Onu arăta că, din lipsa unei „metode ferme”, s-au putut naște multe speculații legate de textul *Istoriilor* și această stare de lucruri indică „nu numai stadiul în care se găesc la noi cercetările privitoare la stabilirea paternității operelor anonime, ci, până la un punct, și cercetările asupra culturii românești și a limbii române din secolul al XVII-lea. Lipsa unei metode filologice ferme a dat curs liber fanteziei până într-atâta încât o ipoteză emisă a putut fi foarte ușor combătută și înlocuită cu alta, la fel de neîntemeiată” (p. 479). Între timp, după trei decenii, cercetările au avansat în ce privește studiul secolului al XVII-lea, însă o metodă filologică de stabilire a paternității unui text fără autograf se creează cu greu.

2. După ce am parcurs etapa analizei ipotezelor referitoare la traducătorul *Hronografului* și a tipului de argumente care au fost aduse pentru fiecare în parte, ne interesează chestiunile de metodă și principiile care pot fi aplicate în stabilirea paternității unui text din epoca veche. Datorită faptului că de-a lungul timpului

---

⁵ Vezi MIHĂESCU, CRON., p. 239.

⁶ De asemenea, în DRAGOMIR, HRON. FIL., am amintit și părerea altor cercetători, precum cea a lui Ștefan Ciobanu, Nicolae Cartoian sau cea din *Istoria literaturii române*, care exprimă o variantă, fără a insista, însă, asupra subiectului.

am adus o serie întreagă de argumente prin care am susținut că traducătorul *Hronografului* este Nicolae Milescu Spătarul, aici vom expune metoda pe baza căreia am ajuns la acest rezultat. Această metodă se întemeiază pe tradiție⁷, pe ceea ce s-a realizat în acest sens în filologia românească, precum și pe concluziile cercetărilor proprii, din care am putut extrage principii generale care, în bună parte, au coincis cu cele existente deja.

Metoda pe care am aplicat-o presupune câteva etape:

I. Un prim demers care trebuie realizat în stabilirea autorului unui text fără autograf în prefață sau în alt loc din partea de început este *citirea textului și a notelor marginale* cu atenție, pentru a afla dacă există vreo informație cu privire la autor, traducător sau copist⁸. Aflarea unei astfel de informații este, însă, un caz fericit, în care se rezolvă relativ simplu problema identității autorului. Dar lipsa oricărui indiciu din text impune o cercetare în profunzime, atât cât este cu putință, prin coroborarea mai multor operațiuni.

II. De aceea, este necesară, în primul rând, o etapă în care se realizează *localizarea textului*. Această operațiune se face pentru a ajunge la concluzii în privința originii dintr-o provincie românească sau alta a celui care a scris (sau a copiat) sau, de cele mai multe ori, a tradus textul respectiv. În filologia românească, operațiunea de localizare a textelor are deja o tradiție, instaurată de aproape jumătate de secol, prin elaborarea edițiilor în cadrul

---

⁷ În metoda pe care o propune, Liviu Onu a străbătut o parte din etapele pe care le prezentăm și noi aici și a adus argumente filologice puternice prin care a arătat că traducătorul *Istoriilor* lui Herodot este Nicolae Milescu Spătarul: argumentele rezultate din compararea cu textul străin, apoi argumentele care valorifică activitatea, viața și personalitatea lui Nicolae Milescu Spătarul, raportul cu celelalte scrieri ale sale șcl. sunt concludente pentru atribuirea traducerii *Istoriilor* acestui cărturar.

⁸ Astfel a descoperit, de exemplu, Alexandru Elian, *art. cit.*, că ms. 3456, *Novă adunare de osebite istorii...*, în care, „pe marginea unui paragraf unde se vorbea de căderea Bizanțului, în 1453, alcătuitorul scrisese (și copistul reproduce fidel): «236 de ani sînt acum, în 7197 iunie 16, în Strii am scris...»”, este o traducere a mitropolitului Dosoftei al Moldovei.

sectorului de istorie literară de la București, sub îndrumarea cercetătorului Ion Gheție, iar această activitate continuă și în prezent. Principiile care stau la baza acestui demers sunt cuprinse în *teoria dialectelor literare*, expusă de G. Ivănescu în *Problemele capitale ale vechii române literare* și reluată în *Istoria limbii române*. Teoria a fost acceptată și pusă în aplicare de Ion Gheție care, în *Baza dialectală a românei literare*⁹, a considerat mai potrivită denumirea de *variante literare* pentru *dialecte literare*.

În ce privește textul *Hronografului*, analiza faptelor fonetice ne-a dus la concluzia că întregul text este scris în dialectul literar moldovenesc și, mai mult decât atât, anumite fapte ne-au condus spre o distincție mai de adâncime: copistul primei părți din ms. 3517 este din sudul Moldovei, iar copistul părții a doua este din nordul Moldovei (în acest caz am avut în vedere și un fapt grafic, prezența lui *rr* intens sau apical-vibrant). Astfel, am putut clarifica o afirmație mai veche, aparținând lui Iulian Ștefănescu, care spune că primul copist face „oarecare concesiuni dialectului muntean”¹⁰. Din moment ce nu există două straturi fonetice, așa cum se întâmplă atunci când copistul este dintr-o regiune și autorul sau traducătorul textului original din alta, particularitățile fonetice indică originea copiștilor și, în același timp, pe cea a traducătorului (despre care, însă, nu putem afla numai pe baza localizării dacă era din nordul sau din sudul Moldovei).

Realizând localizarea textului, am putut restrânge aria cercetărilor în vederea stabilirii traducătorului la regiunea Moldovei.

III. În situația în care textul cercetat este o traducere, este necesară *stabilirea textelor străine* pe care le-a folosit traducătorul. Dacă au fost utilizate mai multe surse, atunci, pe cât posibil, trebuie

---

⁹ Vezi și Ion Gheție, *Localizarea textelor vechi românești după criteriile lingvistice*, în scl, XVI, 1965, nr. 1, pp. 391-406; idem, *Note asupra localizării vechilor texte românești după criteriile lingvistice*, în ll, XVII, 1968, pp. 191-199; idem, *Localizarea textelor vechi românești și două chestiuni de principiu*, în LR, XXXII, 1983, nr. 2, pp. 153-155.

¹⁰ Vezi *op. cit.*, p. 134.

cercetat dacă există o sursă de bază și una (sau mai multe) secundare. De asemenea, dacă în textul traducerii apar și informații din scrieri românești (traduceri, cărți populare, fragmente din texte religioase etc.), cercetarea trebuie să releve ce tip de informație pezintă acestea.

În cazul *Hronografului*, textele de pe care a fost tradus au fost stabilite de Demostene Russo (1939). Mai recent, și Paul Cernovodeanu, în *ed. cit.*, a realizat o concordanță a textului românesc cu cele grecești. Am prezentat aceste date în *loc. cit.*, capitolul *Introducere. Noțiunea de cronograf. Aspecte generale despre Hronograful den începutul lumii din ms. 3517 BAR*, iar în subcapitolul *Originalele grecești* am sintetizat datele despre textele grecești. Concluzia cercetărilor este aceea că textul de bază de pe care s-a tradus *Hronograful* este al lui Matheos Kigalas, dar traducătorul a avut în față și un alt text grecesc, cronograful lui Dorotheos de Monemvasia, pe care l-a folosit ca sursă secundară. În textul traducerii apar și pasaje dintr-o *Biblie* în slavonă și dintr-o variantă a *Alexandriei*, iar traducătorul face referire și la alte scrieri: *precum le scrie Cozmozgrația* f. 517^r.

În ce privește demersul de stabilire a traducătorului, aflarea originalelor poate să ofere indicii despre pregătirea acestuia. În cazul *Hronografului*, originalele grecești vorbesc atât despre cultura traducătorului, cât și despre faptul că avea obișnuința de a traduce și texte de proporții mari, că lucra cu mai multe surse simultan și, desigur, relevă că era un foarte bun cunoscător de limbă greacă. Aceste aspecte indică, în plus, faptul că *Hronograful* nu este unica sa traducere, ci că traducerea cărților era una dintre preocupările sale și că, foarte probabil, avea și o bibliotecă.

IV. Este necesară *confruntarea textului traducerii cu textele străine*, pentru a stabili maniera în care a fost tradus textul, gradul de literalitate și, dacă este cazul, de literaritate al traducerii. În special dacă traducerea are un grad mare de autonomie față de textul de pe care s-a tradus, comparația cu originalele este foarte

importantă, întrucât poate scoate la iveală informații despre identitatea traducătorului.

Noi am realizat acest demers și am constatat că textul *Hronografului* este tradus cu un grad de autonomie ridicat față de originale. Desigur, există și fragmente care redau întocmai textul grecesc, dar traducerea în ansamblu restrânge, extinde sau interpretează informația din originale.

Comparația traducerii *Hronografului* cu textul lui Kigalas și cu cel al lui Dorotheos de Monemvasia ne-a condus spre trei categorii de concluzii.

a) În primul rând, confruntarea textului românesc cu textele grecești, ne-a dezvăluit fragmente scrise cu un ton participativ, între care cele mai importante, care vorbesc despre identitatea traducătorului, sunt cele prezentate în *loc. cit.*, în capitolul *Repere pentru stabilirea traducătorului*. Din descrierea unor clădiri din Constantinopol, din prezentarea de amănunte ce țin de faptul de a fi fost văzute, din actualizarea mai multor toponime și denumiri de edificii în limba turcă, fără ca toate acestea să apară în cronografele grecești, concluzia clară la care am ajuns este aceea că traducătorul *Hronografului* este un cărturar ce a vizitat fosta capitală bizantină și, mai mult decât atât, a stat mai multă vreme acolo, așa cum demonstrează cunoașterea locurilor și numirea lor în limba turcă. Or, Nicolae Milescu Spătarul a fost timp de mai mulți ani elev al Școlii Patriarhiei din Constantinopol, apoi capucehaie la Poarta Otomană și unul din membrii importanți ai cercului elitelor clerice și laice din Constantinopolul de la acea vreme.

b) Confruntarea cu sursa secundară a *Hronografului*, care este cronograful lui Dorotheos de Monemvasia, ne-a relevat faptul că din acest text traducătorul preferă să preia detalii de tip enciclopedic, care nu există în cronograful lui Matheos Kigalas.

b₁) Astfel, preia enumerarea semințiilor biblice care au participat la ridicarea turnului lui Nevrod, dar între ele include și *cuțovlahii*, prin care traduce etnonimul βλάχοι. După cum am arătat, etnonimul circula în epocă și, deci, și cunoștințele despre

această ramură a românilor. Cercetând, am ajuns la concluzia că opțiunea de a reda astfel acest etnonim nu este una întâmplătoare, atâta vreme cât se făcea în epocă distincția între vlahi și cuțovlahi, ci ține de un fapt care privește persoana traducătorului, dar dintr-o perspectivă extraculturală: s-a vorbit despre originea lui Milescu din aromânii din Pelopones și credem că amintirea originii sale a fost făcută aici sub influența unui factor afectiv. Prezența acestui etnonim este observată și de Doru Mihăescu, care crede că traducătorul avea cunoștință despre aromâni, din moment ce redă astfel etnonimul și observe că și țara, Βλαχία, este redată prin *Țara Cuțovlahilor*.

b.) Comparația cu originalele ne-a dezvăluit și un alt fragment a cărui informație este preluată, de asemenea, din sursa secundară, textul lui Dorotheos de Monemvasia. Deși în Kigalas titlurile primelor cinci cărți biblice apar în grecește, traducătorul alege să preia din Dorotheos (unde erau scrise și în grecește) titlul cărților *Pentateuhului*, dar numai în evreiește. A selectat astfel, între cele două texte, în mod conștient și voit, informația din Dorotheos, la care ținea. Titlurile sunt urmate, ca și în Kigalas, de o scurtă prezentare, dar și de adăugiri edificatoare pentru o relație profundă a traducătorului cu *Biblia*, inexistente în originalele grecești. Referiri la pasaje biblice se fac de mai multe ori în *Hronograf*, iar unele dintre ele nu apar în textele grecești.

c) Am descoperit în *Hronograf* și fragmente care transmit informații de tip enciclopedic, ce nu apar nici în cronograful lui Kigalas, nici în cel al lui Dorotheos de Monemvasia. Astfel, traducătorul vorbește despre două coloane din Constantinopol ridicate de Constantin cel Mare – pe care le localizează, le descrie și, datorită acestui fapt, ne dăm seama că le văzuse – și ne dezvăluie ce scrie pe una dintre ele. Despre cealaltă spune că are versuri încrustate, care nu se pot vedea, căci acea coloană este foarte înaltă. Cu toate acestea, el ne traduce acele versuri pe care se vede că, din curiozitate, le-a aflat. Mai mult decât atât, vorbește apoi despre colosul din Rodos, la care se face referire în aceste versuri,

explicând contemporanilor cititori din țară ce este acea minune de la Rodos.

Deja sunt cunoscute preocupările lui Nicolae Milescu Spătarul pentru acest tip de informații, pe care se îngrijește să le transmită cât mai pe înțeles și, totodată, cu talent literar.

V. Este necesară *cunoașterea epocii: a scrierilor originale și traduse, a vieții și personalității cărturarilor*. Prin acest demers se poate încadra personalitatea traducătorului într-o anumită categorie culturală, fapt ce poate fi operat inclusiv pe baza studiului textului cercetat, care poate completa sau întări informațiile acumulate prin tradiția filologică cu (noi) date despre personalitatea traducătorului.

Astfel, cercetarea ne-a condus spre o seamă de indicii: traducătorul este un învățat din categoria cărturarilor de elită din Moldova secolului al XVII-lea. După toate probabilitățile, el a vizitat Constantinopolul și a stat în fosta capitală bizantină mai multă vreme. Este un bun cunoscător de limbă greacă, obișnuit să traducă și texte ample și să utilizeze mai multe surse în paralel și avea o strânsă relație cu textul *Bibliei*. Foarte posibil, acesta era de origine aromână.

VI. După ce se conturează o ipoteză de lucru în privința autorului (traducătorului), trebuie realizată *raportarea scrierii din manuscrisul fără autograf la alte scrieri ale autorului presupus*, semnate de acesta sau atribuite lui cu argumente credibile. Această operație poate oferi o idee despre preocupările autorului, despre tipul de texte care îl interesează, despre modul în care avea obiceiul de a reda textul, în cazul unei traduceri.

VII. Este necesară *cercetarea limbii textului*, care poate evidenția o seamă de *trăsături spirituale ale personalității autorului*, în cazul nostru, *a traducătorului*.

A. 1. La acest moment, pentru epoca veche deținem deja o tradiție a studiilor lingvistice, în special prin edițiile tipărite la

București, Iași, Cluj și, sporadic, în alte locuri din țară, prin istorii ale limbii, prin lucrări teoretice și o serie de studii care au tratat subiecte lexicologice, morfologice și sintactice din perioada veche a limbii române. De asemenea, a fost finalizată prima ediție a *Dicționarului limbii române* a Academiei (cunoscut sub numele de Dicționarul tezaur), care oferă multe date prețioase, ce pot fi valorificate în analiza lingvistică. Evoluția cercetării lingvistice contribuie cu mult și în avansarea cercetării în unele probleme filologice, cum este stabilirea paternității unei scrieri, dar, pentru a ajunge la rezultate pertinente, *argumentele lingvistice trebuie stabilite cu multă judiciozitate*. Deși încă nu ne aflăm la stadiul de a avea monografiile lingvistice pentru textele autorilor (și traducătorilor) din perioada veche, iar traducerile constituie un larg domeniu de cercetare în care studiile care există creează un bun început, pe baza cercetărilor de până astăzi putem ajunge la câteva concluzii importante în problema pe care o tratăm aici.

Pentru secolul al XVII-lea, în ce privește regiunea Moldovei, avem date importante despre personalitățile care fie au realizat opere originale, fie traduceri din diferite domenii, fie s-au exercitat în scris în ambele modalități. O parte dintre lucrări poartă autograful celui care a scris. Astfel, avem un reper important și pentru evaluarea scrierilor fără autograf. Întrebarea grea care se pune este aceasta: dacă acești învățați scriau în limba epocii care, în plus, era o limbă sau, mai precis, un dialect literar în formare și fără norme, ca cele moderne, cum ar trebui concepută cercetarea argumentelor de tip lingvistic care, alături de argumente filologice, să demonstreze că o scriere sau alta aparține unui anumit cărturar? Dincolo de această problemă, încercările de până astăzi ne aduc în situația de a mai răspunde și la o altă întrebare: este posibil să poată fi stabilit autorul (traducătorul) unui text vechi exclusiv prin analiza lingvistică?

2.a. S-au făcut încercări de a stabili paternitatea unor texte cu fapte ce țin de morfologie și sintaxă. După părerea noastră, acestea au dus la rezultate firave, ce nu rezistă criticii peste timp, mai ales atunci când vor ieși la lumină mai multe texte decât avem

astăzi și cunoștințele vor fi încă mai aprofundate în domeniul traductologiei în limba română veche. Desigur că, dacă a fost tradus un text străin, vor fi fost preluate (calchiate) de acolo structuri sintactice sau morfologice. De asemenea, fluxul gândirii și concentrarea fiind de alt tip într-o traducere decât în scrierile originale (cum sunt cronicile), desigur că în textul traducerii vor exista dezacorduri sau anacoluturi (deși acestea din urmă se află și în scrierile originale). În același timp, trebuie să ținem seama de faptul că au loc *împrumuturi contextuale* (lexicale și de gramatică) și, deopotrivă, de faptul că, pe vremea aceea, nu exista raportarea la o normă, ca în limba actuală. Fapte pe care astăzi suntem în măsură să le numim „dezacord” sau „dislocare” existau în traduceri vechi. De aceea, pentru noi este cu totul lipsit de relevanță ca fapte lingvistice de acest tip să fie considerate ca argument că un text aparține unui anumit autor¹¹. Dacă textul respectiv este o copie, iar nu manuscrisul original, cu atât mai puțin acestea se pot socoti argumente, iar considerarea lor drept argumente nu face decât să scoată la iveală viciile unei așa-zise metode¹². Dacă s-a putut spune

---

¹¹ Acest tip de fapte este considerat de N.A. Ursu o caracteristică a textelor traduse de Nicolae Milescu Spătarul: „Un fapt caracteristic limbii lui Nicolae Spătarul din traducerea *Vechiului Testament*, care probabil îl singularizează între traducătorii români din toate timpurile, este dezacordul în gen al unor substantive cu articolele, pronumele și participiile aferente”; vezi *Nicolae Spătarul (Milescu), traducător al Mântuirii păcătoșilor a lui Agapie Landos (III)*, în „Studii și cercetări lingvistice, nr. 3-4, anul XLV, 1994, p. 174. Pe baza acestui așa-zis argument, N.A. Ursu atribuie lui Milescu și scrierea *Mântuirea păcătoșilor*.

¹² Eugenia Dima încearcă să stabilească paternitatea scrierii pe care a publicat-o sub titlul *Patru apologii pentru religia creștină și patru orații Traduse în limba română la mijlocul secolului al XVII-lea de Nicolae Spătarul (Milescu)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2010. În cele 160 de file ale manuscrisului găsește un dezacord și acesta este considerat drept argument că traducerea aparține lui Milescu (p. XXXIII) (!); manuscrisul nici măcar nu este originalul, ci o copie. Trei alte așa-zise argumente – dintre cele șase pe care le prezintă – sunt tot de ordin morfologic: „verbul *a zavistui* este construit cu dativul” (p. XXXII) („nărocului zavistuiesc”) și „verbul *a naște* intransitiv are sensul a lua ființă, a veni pe lume, a căpăta viață” (p. XXXII) (de tipul „după ce

că o particularitate a traducerilor lui Nicolae Milescu Spătarul este prezența dezacordurilor, atunci în cazul în care *Cartea cu*

născu Hristos”) și „genitivul construit fără articol” (p. XXXIV) (de tipul „pentru sămințele fiilor Israil”). Este suficient să deschidem *Dicționarul limbii române* și să aflăm că s.v. *zavistui* această structură este înregistrată chiar într-o scriere originală, a lui Cantemir, precum și într-o traducere de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Apoi, în traducere, ca și în cazul dezacordurilor, genitivul fără articol se datorează influenței textului original; este vorba despre un calc morfologic și această structură a putut fi preluată contextual, apoi folosită și în limbă. De asemenea, în DLR s.v. *naște*, sub sensul ‚a lua ființă, a căpăta viață etc.’, sub rombul în care se indică valoarea intransitivă a verbului, sunt înregistrate multe exemple cu această structură din epoca veche, începând cu *Psaltirea Șcheiană* și traducerile lui Coresi.

Un alt punct al tipului de demonstrație folosit de N.A. Ursu, care este urmat în prefața din această ediție, este punerea în oglindă a unor fragmente numite „similare” din ms. 45, din ms. 4389 și din *Biblia de la 1688* cu textul tradus al lui Ioan Cantacuzino din ms. 91, „pentru a evidenția apropierea și diferențele lingvistice și stilistice între ms. 45 și ms. 91, traduse de Nicolae Spătarul (Milescu), influența ms. 45 asupra *Bibliei* de la 1688 sau influența protografului aparținând Spătarului asupra versiunii lui Daniil Panoneanul din ms. 4389” (p. XXXVII). Cam multe scopuri dintr-o minimă comparație. Așa cum am arătat în *Hronograf den începutul lumii (Ms. 3517). Probleme de filologie*, în special pp. 84-92, punerea în oglindă a traducerilor care redau același text sau, în cazul *Bibliei*, același fragment, este irelevantă pentru stabilirea paternității unui text. Lăsând la o parte faptul că de departe textul editat aici (ms. 91) seamănă cu celelalte numai întrucât este vorba despre precizarea acelorași momente biblice, nici textele biblice nu au cum „să semene”, pentru că au originale diferite. Fiind vorba, totuși, tot despre textul biblic, e clar că în unele locuri se vor prezenta tot aceleași fapte, în general cam cu tot aceleași vorbe, căci așa se vorbea pe atunci.

Este foarte atrăgător mirajul influenței protografului lui Milescu asupra traducerilor biblice care s-au păstrat în ms. 45, ms. 4389 și *Biblia* de la 1688. Dar pentru aceasta trebuie să se facă mai întâi o confruntare a acestor texte cu originalul slavon și cu cel grecesc, de pe care s-a tradus, pentru a vedea până unde merg asemănările, dacă sunt diferențe și de care tip sunt, și abia după confruntarea cu originalul slavon și cu cel grecesc trebuie făcută, cu mult discernământ, o comparație a ms. biblice românești între ele, în temeiul rezultatelor din comparația cu textele originale. Textul editat din ms. 91 trebuie confruntat în primul rând cu textul lui Ioan Cantacuzino, pentru a afla dacă acele fragmente care ni s-au prezentat traduc (întocmai sau nu) textul grecesc. Realizând această comparație, autoarea ediției ar fi avut, poate, mai multe șanse de a găsi, eventual, indicii de ordin filologic, viabile, care să conducă la stabilirea paternității textului.

multe întrebări foarte de folos... – care este singura traducere recunoscută ca aparținându-i – nu prezintă dezacorduri, putem accepta aberația de a spune că acest text nu este al lui Milescu? Textele traduse de acest cărturar, precum și cele redată în românește de alți traducători, pot prezenta sau nu dezacorduri, dar în nici un caz acesta nu poate fi socotit un argument credibil în stabilirea paternității.

b. În cazul faptelor lexicale, problema este încă și mai complexă. Se poate spune că anumite forme lexicale, cum ar fi *umșori*, *ușorii*, *tocul ușii*¹³, *potîrniche*¹⁴, sunt argumente că o scriere aparține unui anumit autor? Întâi de toate ar trebui să avem o hartă a formelor regionale moldovenești pentru epoca veche. Dacă forma *umșori* a fost înregistrată în DLR – în condițiile în care fișarea nu este și nu poate fi exhaustivă – în epoca veche în două texte ale lui Dosoftei, este cel puțin exagerat să spunem că numai Dosoftei, dintre toți moldovenii învățați, cunoștea această formă¹⁵, care, în fond, este una regională. În afară de acestea, pentru a fi înregistrată (în textul lui Ureche, de exemplu, sau în cel al lui Neculce), trebuie să fi existat contexte în care să fie folosită¹⁶. Deci, la rigoare, trebuie căutate texte în care cuvântul în sine să fi fost folosit, pentru a vedea apoi și cu ce formă îl vom găsi, însă, oricum ar fi, această formă tot este una cunoscută, regională.

A fost propusă ca argument în stabilirea paternității unui text o listă de cuvinte, forme și sintagme¹⁷ despre care s-a spus că apar la un anumit autor. Au fost aduse exemple de tipul: *a ascruma*, *cercăta*, *creștin* ‚pios, evlavios’, *în divuri*, *în chipuri*, *a însîmbra*, *învîrvomat*, *mai deinte*, *muierareț*, *rugă* ‚bisericeă’, *schitaci* ‚violet’, *stan* (*de piatră*) ‚turn, coloană’, *tîrgoviște* ‚piață publică, loc de târg’, *cu totul* (*totul*) *tot*, *s’ pare*, *a abate* ‚a întreprinde o

---

¹³ Vezi URSU, CONTRIBUȚII, p. 174.

¹⁴ Ursu, *art. cit.* 1999, p. 13.

¹⁵ O formă similară, *omșori*, a fost înregistrată și în *Palia de la Orăștie*, cf. DLR s.v. *ușor*¹.

¹⁶ Pentru comentariile lui N.A. Ursu la forma *potîrniche*, vezi observațiile în DRAGOMIR, HRON. FIL.

¹⁷ Vezi URSU, CONTRIBUȚII, pp. 148.

acțiune', *într-adevărat*, *într-adevăr*', *într-adormit*, *în timpul somnului*', *de astădz*, *de mîine*, *și astădz*, *și mîine*, *într-auzul tuturor*, *boacet*, *a clăți cu capul*, *a da chiot*, *clipala ochiului*, *cuvinte dulci*, *cuvinte bune*, *cuvinte rele*, *pre cuvîntul*, *cu dulce*, *formele fietecare*, *fietece*, *fietecine*, *friguri*, *lingoare*, *friguri cu lingoare*, *greime*, *greutate*; *mulțime*', *a se ierta*, *a abdica*, *a renunța la*', *a nu avea încotro face*, *a nu avea alternativă într-o anumită situație*', *nici întîi*, *nici apoi*, *mai întîi* (*de*, *de ce*, *decît*, *cu*), *a lua cu bine*, *a lua cu cuvinte*, *lumînări (făclii) de vînt*, *torțe*', *mică de ceas*, *clipă*, *moment*', *cu mici*, *cu mari*, *a scoate din minte*, *nărod*, *mulțime*', *într-o nemică*, *nepace*, *obicină*, *oști multe*, *oști grele*, *oști mari*, *a-și pune sufletul*, *a suspina de la inimă*, *a ține rău*, *în vedere*, *pe vremea secerii* ș.a.m.d. Acest tip de exemple au fost aduse cu titlu de argument principal prin care s-a susținut că Dosoftei a tradus texte din epocă al căror autor nu era cunoscut¹⁸, printre care și *Hronograful* și *Istoriile* lui Herodot. Noi am arătat în *loc. cit.* că acest tip de forme, cuvinte, sintagme etc. apar oricând în textele din epocă¹⁹ și este clar că, pe măsură ce se vor publica ediții de text din diferite stiluri, documente, acte etc., o fișare mai amplă va aduce multe date în privința acestui tip de lexic. S-a putut ajunge la situația ciudată, în care unul și același cuvânt, cum ar fi *sîlță* (și vor mai fi fiind și altele), să fie considerat o dată ca „aparținând” lui Dosoftei²⁰ și altă dată lui Nicolae Milescu Spătarul²¹.

c. Mitropolitul Dosoftei a tradus foarte mult și, de aceea, este firesc ca în scrierile sale să se fi adunat mulți temeni din această categorie a cuvintelor uzuale în limbă, așa cum mulți vor fi existând

---

¹⁸ Vezi URUSU, CONTRIBUȚII, pp. 148-174.

¹⁹ Vezi DRAGOMIR, HRON. FIL., p. 50-104.

²⁰ Vezi URUSU, CONTRIBUȚII, p. 413, unde cuvântul *sîlță* apare într-o listă de cuvinte din ms. 45 care au fost înlocuite în *Biblia* de la 1688. După ce prezintă mai multe liste de cuvinte de acest tip, sunt formulate concluziile astfel: „Ca și până acum, noi considerăm aceste elemente lingvistice comune textului din ms. 45 și scrierilor lui Dosoftei drept mărturii ale faptului că prima revizie a *Vechiului Testament* tradus de Nicolae Spătarul a fost făcută în Moldova, de către Dosoftei și colaboratorii lui ș.a.m.d.” (p. 425).

²¹ Vezi URUSU, CONTRIBUȚII, p. 297.

și în scrierile lui Miron Costin sau în cronică lui Neculce sau în oricare alt text de dimensiuni mai extinse din epocă, în funcție de realitățile despre care se vorbește. Acestea aparțin, însă, unui autor (sau traducător) așa cum aparțin tuturor celor care s-au exprimat la acea vreme. Dar, mai mult decât atât, desigur că nici acestea nu apar toate în toate textele, ci o parte în unele texte, o parte în altele, cum este și firesc, pentru că au fost preluate din limba care se vorbea. Vom face câteva distincții și la acest nivel și vom explica, o dată în plus²², ceea ce este de domeniul evidenței: de ce nu poate fi validă stabilirea paternității unui text prin prezentarea unei liste de cuvinte de acest tip. Desigur că un cuvânt ca *rugă* cu sensul de ‚biserică’, încadrat în categoria celor „hotărâtoare” în stabilirea paternității lui Dosoftei asupra *Hronografului*²³, era folosit mai rar decât *biserică* – dovadă că nici Dosoftei însuși nu îl folosește prea des –, cu toate acestea, se vede că era în norma lingvistică a epocii, și, după cum am arătat, era folosit și de Neculce. Și, tot astfel, după cum am arătat în *loc. cit.*, cu cât adâncim cercetarea, cu atât se vor găsi tot mai multe exemple de același fel²⁴. De asemenea, trebuie precizat că Dosoftei a tradus texte religioase, dar și-a luat și o mare libertate realizând o traducere literară a *Psaltirii în versuri* și, odată cu aceasta, și opțiunea de a se îndepărta de textul străin și de a selecta din sursele limbii populare. Pentru a se face înțeles, cum și-a propus el însuși în prefața *Psaltirii*, de unde avea să-și extragă cuvintele decât din cele folosite în limba epocii? El a sintetizat, ca într-un laborator, acest registru al limbii cu unul personal, de mare creativitate, despre care vorbim și noi în această lucrare. Apoi, un tip de text precum *Vieța și petreacerea svinților*, din care s-au adus exemple numite tot „hotărâtoare” pentru stabilirea paternității altor texte, cuprinde o mare sumă de situații care, iarăși, își cereau exprimarea: instrumente, obiecte cotidiene, diferite stări sufletești, forme de relief ș.a.m.d. Este o chestiune elementară de onomasiologie, pe care Dosoftei, ca și alți traducători ai

---

²² Vezi și DRAGOMIR, HRON. FIL., pp. 50-104.

²³ Vezi N.A. Ursu, *art. cit.*, 1999, p. 13.

²⁴ Vezi DRAGOMIR, HRON. FIL., p. 102.

epocii, au respectat-o: dacă într-o scriere străină se vorbește despre o realitate, ea trebuie numită în traducere pe înțelesul cititorului, dacă limba are un termen pentru realitatea respectivă (*umșori, pilug, grumb* etc.). Este evident că termeni din această categorie erau cunoscuți și folosiți (oral) de toți cei care au scris, mai ales că limba nu avea posibilitățile și diversificarea actuale. Noi credem că, cel mai probabil, cu cât vor apărea mai multe ediții de diverse texte, începând cu traducerile, dar și texte de documente, acte sau de alt tip, cu atât vom fi mai mirați că s-a putut folosi acest tip de argument într-o problemă atât de dificilă ca stabilirea paternității unui text²⁵.

---

²⁵ În prefața la Ioan Cantacuzino, *Patru orații...*, ed. cit., în legătură cu „metoda” folosită de N.A. Ursu, se afirmă: „Cercetând manuscrisul prin metodele care îi sunt recunoscute în filologia românească ș.a.m.d.” (p. X). Dacă prin *recunoscut în filologia românească* ni se lasă impresia că ar trebui să înțelegem *acceptat*, în sensul că acest tip de argumentație a fost validat de specialiștii în filologie români, iar argumentele acceptate, trebuie să spunem că lucrurile nu stau deloc așa. În realitate, în filologia românească aceste încercări au fost luate ca atare de Doru Mihăescu și aplicate astăzi – însă, după părerea noastră, ajungând să scoată în evidență tocmai viciile de metodă – de Eugenia Dima, în ed. cit. Mai mult decât atât, nu este adevărat că „în filologia românească” acest tip de argumente a fost acceptat. În realitate, în filologia românească au existat polemici puternice pe această temă și acest tip de argumentație a fost respins; vezi L. Onu, *Concordanțele lingvistice sau capcanele stabilirii paternității unui text. Probleme de metodă*, în LR, XXXIII, 1984, nr. 1, pp. 44-54, și st. cit. la ediția HERODOT, pp. 498-504. De asemenea, Virgil Cândea, în *Rațiunea dominantă*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1979, acceptă ca probabilă o revizie a mitropolitului Dosoftei pe textul *Bibliei*, însă spune explicit că această paternitate, ca să fie credibilă, trebuie stabilită printr-o metodă cu argumente viabile: „Iată de ce mărturisim că argumentele lui N.A. Ursu privind participarea lui Dosoftei la traducerea *Vechiului Testament* nu ni se par convingătoare” (p. 171).

În lucrarea de față, ca și în *op. cit.*, pp. 54-104, noi am respins tipul de argumente pe care le aduce N.A. Ursu și ceea ce presupune această pseudo-metodă, prin care susține că și *Hronograful* a fost tradus tot de mitropolitul Dosoftei. Totodată propunem un alt tip de argumentație și o metodă care ne-au condus spre o altă ipoteză decât cea emisă de acest filolog. În ceea ce privește revizia *Vechiului Testament* de către mitropolitul cărturar, considerăm că este o ipoteză posibilă, dar că nu au fost aduse, încă, argumente credibile. În cazul că acestea nu vor apărea, credem că nu este deloc de neglijat rolul lui Mitrofan, ca unul care s-a format în preajma lui Dosoftei și era conștient de rostul unei asemenea traduceri.